

- рынок в его историческом развитии. XXIII сессия Всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Тезисы докладов и сообщений. – Свердловск, 24-27 сентября 1991 г. – М., 1991.
7. Шаховской Н. Сельскохозяйственные промыслы. – М., 1896.
8. Тезяков Н.И. Рынки найма сельскохозяйственных рабочих на юге России. – СПб., 1902.
9. Сельскохозяйственный промысел в России. – СПб., 1914.
10. Постников В.Е. Южно-русское крестьянское хозяйство. – М., 1891.
11. Лугова О.І. Сільськогосподарський пролетаріат Півдня України в період капіталізму. – К., 1965.
12. Рындыонский П.Г. Крестьянский отход и численность сельского населения в 80-х годах XIX в. // Проблемы генезиса капитализма. – М., 1970.
13. Десятников І.В. Чисельність найманих робітників у сільському господарстві Наддніпрянської України на зламі XIX-XX ст. // Вісник Черкаського університету. Вип. 50. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2003.
14. Бойко Я.В. Роль селянських переселень у формуванні капіталістичних відносин у сільському господарстві Південної України (60-80-ті роки XIX ст.) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 25. – К., Наук. думка. – 1991.
15. Бойко Я.В. Переселенческая политика царского правительства в период активного заселения Северного Причерноморья (вторая половина XIX в.) // XXIV сессия симпозиума по аграрной истории Восточной Европы "Формы сельскохозяйственного производства и государственное регулирование". – Москва, 27-30 сентября 1994 г. Тезисы докладов и сообщений. – М., – 1994.
16. Бойко Я.В. Заселения Південної України (60-90-ті роки XIX ст.) // Південна Україна XVIII-XIX століття // Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. Вип. 1. – Запоріжжя, 1996.
17. Бойко Я.В. Самовільні переселення селянства на південь України (друга половина XIX – початок XX століть) // Південна Україна XVIII-XIX століття // Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. Вип. 2. – Запоріжжя, 1996.
18. Бойко Я.В. Аграрне заселення Південної України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Вип. 61. – Черкаси, 2004.
19. Бойко Я.В. Миграция крестьянства в Области войска Донского в период капитализма (1861-1917 гг.) // Тезисы докладов и сообщений VII Всесоюзной конференции по исторической демографии. – Часть I. – Донецк, 14-16 мая 1991 г. – М., 1991.
20. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі (далі – РДІА). – Ф. 433. – Оп. 1. – Спр. 58.
21. Предварительные итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. – Вып. 1. Европейская Россия. – Пг., 1916.
22. Бойко Я.В. Земледельческий отход крестьянства на юг Украины (вторая пол. XIX – начало XX в.) // Питання аграрної історії України та Росії. – Дніпропетровськ, 2002.
23. Короленко С.А. Вольнонаемный труд в хозяйствах владельческих и передвижные рабочих, в связи с статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном и промышленном отношениях // Сельскохозяйственные статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. – Вып. V. – Табл. 1. – СПб., 1892.
24. РДІА. – Ф. 1290. – Оп. 6. – Спр. 414.
25. Неземледельческая деятельность мигрантов и местного крестьянства в Северном Причерноморье в конце XIX в. (по материалам переписи населения 1897 г.) // XXX Сессия симпозиума по аграрной истории

- Восточной Европы. Неземледельческая деятельность крестьянства и особенности российского социума" – М., 2006.
26. Розміщення та розподіл за видами діяльності сезонних мігрантів та місцевих робітників на півдні України у кінці XIX ст. // Вісник Черкаського університету. Вип. 62. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2007.

А.П.Бутенко

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. МІХНОВСЬКОГО В ПРАЦЯХ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Розкриття суспільно-політичної діяльності Миколи Міхновського та дослідження його політичного впливу на розвиток державницької ідеології є важливим та недостатньо розкритим питанням в українській історії. Постать М. Міхновського почала цікавити дослідників історії України відразу по його смерті. Неординарність поглядів активного суспільно-політичного діяча, його енергійна життєва позиція та вплив його діяльності на український суспільно-політичний рух стали причиною уваги до його персони. Автор статті ставить за мету проаналізувати праці вчених української діаспори, що стосуються постаті М. Міхновського. Об'єкт вивчення – історіографія суспільно-політичної діяльності М. Міхновського, предмет – українська діаспорна історіографія.

По закінченню революції багато активних діячів українського суспільно-політичного руху змушені були залишити Україну і податися до еміграції. Саме вони і започаткували вивчення життєвого шляху М. Міхновського. Першими, хто приділив увагу персоні М. Міхновського, були його найближчі соратники та однодумці, які намагалися наголосити на його великій ролі у розвитку української політичної думки та суспільно-політичного руху. Як правило, їхні праці носили мемуарний характер.

Першою працею, присвяченою життєвому шляху лідера українських самостійників, була стаття його найближчого соратника Сергія Шемета, написана невдовзі після трагічної смерті М. Міхновського [1]. Безперечно, саме цей факт не міг не позначитися на її змісті. Послідовно висвітлюючи основні віхи біографії Миколи Міхновського, праця мала характер спогадів і була перенасичена ліричними відступами та акцентувала увагу на здобутках суспільного діяча. Незважаючи на певні неточності та перебільшення, які допускає Сергій Шемет, стаття сприяла формуванню нового погляду на деякі епізоди суспільно-політичного руху України на зламі століть та місце в них М. Міхновського.

Дослідження постаті М. Міхновського продовжилися дещо згодом, коли в середині 1930-х рр. на сторінках журналу "Дажбог" були опубліковані праці Р. Бориса, що висвітлювали розвиток українського самостійницького руху в цілому та діяльність М. Міхновського. Першою працею цього циклу була стаття "Спроба одного перевороту", опублікована у 1935 році. У ній автор виклав власне бачення подій, пов'язаних із заколотом полку ім. П. Полуботка у 1917 році в Києві. Цей напрямок продовжила стаття "Тарасівці": розвиток українського самостійницького руху", опублікована в 2-4 числа

все того ж журналу [2]. Важливим кроком у розвитку досліджень діяльності М. Міхновського стала праця того ж автора: "Микола Міхновський в дореволюційний час", в якій історик висвітлює діяльність суспільно-політичного діяча під час проживання в Харкові та його участь у громадському русі. Значну увагу її автор приділив аналізу ролі М. Міхновського у суспільно-політичному житті в часи становлення першої української політичної партії на підросійських землях – Революційної української партії – становленню та діяльності Української народної партії, яку очолював М. Міхновський [3].

Проблеми, поставлені у роботах Р. Бориса, призвели до підвищення інтересу дослідників української діаспори до персони М. Міхновського. У 1937-1938 рр. були опубліковані праці В. Євтимовича, присвячені діяльності М. Міхновського: "Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві" та "Революційно-мілітарна акція "Оборони України" в 1904-1907 рр." відповідно [4]. Автор, базуючись на власних спогадах, спробував відтворити діяльність організації "Оборона України" та її ідеологічні засади. При цьому він наголошував на провідній ролі у формуванні радикального світогляду активістів цієї організації саме Миколи Міхновського. Вказана праця привертає увагу, оскільки автор, викладаючи матеріал, підкріплює його власними спогадами та фактами із життя М. Міхновського.

Книга "Військо йде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві" - спогади В. Євтимовича про його перебування у Києві в часи Української революції і, зокрема, організації українського війська. У ній автор розкриває обсяги проробленої М. Міхновським роботи для створення українського військового руху.

Зважаючи на те, що згадані праці були написані колишніми діячами українського суспільно-політичного руху, вони вирізняються дещо упередженими твердженнями та однобічними підходами. Характерним є і те, що згадані дослідники не мали доступу до документів та архівних джерел із питань, які з'ясували. Їхні твердження базувалися лише на власних спогадах та спогадах інших учасників згаданих подій. Особливістю є й яскраво виражена політична спрямованість, яка, безперечно, спричинила появу певних перебільшень та однобічних поглядів при висвітленні постаті М. Міхновського.

Цікавим доповненням до вищезгаданих робіт стало невелике за обсягом дослідження Ф. Коковського, присвячене літературній діяльності М. Міхновського [5]. Завдяки цій історичній розвідці, біографія М. Міхновського набрала більш яскравих рис і постала перед читачем у всій багатогранності.

Грунтовністю своїх тверджень широким фактичним матеріалом вирізняється двотомна праця Д. Дорошенка "Історія України, 1917-1923", опублікована у 1930 р. в Ужгороді [6]. Зазначена робота, присвячена періоду Української національної революції, розкриває активну діяльність М. Міхновського у період 1917-1918 років. Д. Дорошенко не був прихильником політичних теорій М. Міхновського, проте і не опозиціонував себе до них. Тож висновки, зроблені вченим стосовно його

діяльності, можна вважати досить об'єктивними. Факти, викладені Д. Дорошенком, дозволяють по-новому осмислити роль теоретика українського національного руху у формуванні українського військового клубу ім. П. Полуботка та першого українського полку ім. Б. Хмельницького. Автором наведені й цікаві факти великої роботи М. Міхновського з організації військового руху на початку 1917 року.

Військова діяльність М. Міхновського побіжно описана й в інших дослідженнях, зокрема "Історія Українського війська. Від княжих часів до 20 років ХХ століття" [7], а також роботи М. Падалки "Виступ полуботківців 4-6 липня 1917 р. в м. Києві на фоні політичної ситуації того часу" [8]. Останній "реферат", як визначає його сам автор, став узагальненням тогочасної історіографії цього питання.

Більшість видань, що висвітлюють життєвий шлях М. Міхновського, вийшла в часи активізації українського національного руху за кордоном. Середина ХХ ст. відзначилася енергійним розвитком українського націоналістичного руху, насамперед активною діяльністю Організації українських націоналістів. Розвиток націоналістичного руху став однією із причин підвищеної зацікавленості дослідників історією українського націоналізму, що спричинило і посилення інтересу до постаті Миколи Міхновського.

Першою узагальненою інформацією про М. Міхновського стала брошура невідомого автора "Микола Міхновський", що вийшла, скоріш за все, в передвоєнні роки в Кілі. Її матеріали використовувалися і в пізніших дослідженнях [9]. У ній в загальних рисах описано життєвий шлях М. Міхновського і міститься короткий аналіз деяких положень "Самостійної України".

Значний внесок у дослідження творчості Миколи Міхновського зробив відомий вчений української діаспори Петро Мірчук. У невеликому за обсягом дослідженні "Відродження великої ідеї", опублікованому Лігою Визволення України в 1953 році в циклі публікацій "Український націоналістичний рух першої половини ХХ століття", П. Мірчук викладає основні віхи розвитку української національної ідеї [10]. Автор розглядає історію діяльності й перших українських організацій, які дотримувались яскраво виражених національних позицій: "Братство тарасівців", Революційна українська партія, Українська народна партія. Висвітлюючи діяльність цих організацій, П. Мірчук розкриває і роль М. Міхновського в їхній роботі. Вперше історик зупиняється не лише на біографії М. Міхновського, а й робить спробу проаналізувати його теоретичні доробки, насамперед "Самостійну Україну" та програму УНП.

Найбільшої уваги заслуговує дослідження П. Мірчука із гучною назвою "Микола Міхновський: Апостол Української держави" [11]. Воно стало першою спробою узагальнення наявних матеріалів про життєвий шлях та активну діяльність М. Міхновського. Аналізуючи спогади безпосередніх учасників подій, автор намагався не тільки відтворити біографію політичного діяча, а й, головним чином, визначити його місце у суспільному житті тогочасної України. Значну увагу історик приділив вивченню політичної позиції Миколи Міхновського, використовуючи для

цього розгорнутий аналіз його програмних документів, прокламацій, заяв, виступів.

Зазначена праця має і певні недоліки, зумовлені декількома обставинами. По-перше, Петро Мірчук не мав змоги користуватися архівними матеріалами, тому джерела, використані в його дослідженні, є досить однобічними, обмеженими, як правило, мемуарними працями та програмовими документами політичних партій та організацій; по-друге, "...Апостол Української держави" написана у часи гострої політичної боротьби і П. Мірчук, нехтуючи об'єктивністю, намагався використати наведені в ній факти для ствердження націоналістичної ідеології. Після закінчення Другої світової війни боротьба між різними політичними системами перемістилася в ідеологічну площину і це, без сумніву, позначилося на об'єктивності висновків П. Мірчука, котрий, безумовно, перебував на передовій цього протистояння. Часті перебільшення, неточності, а інколи й досить необгрунтовані висновки, допущені в дослідженні, стали причиною появи певних міфів про діяльність М. Міхновського, які й до цього часу зустрічаються в історіографії. Та, незважаючи на деякі недоліки цієї історичної розвідки, її заангажованість, вона відіграла величезну роль у розкритті біографії та аналізі діяльності Миколи Міхновського.

Науковий інтерес представляють і праці З. Книша, друковані на сторінках часопису "Самостійна Україна" у 1957-1958 роках. Автор намагався розкрити маловідомі сторінки діяльності М. Міхновського і позбутися великої кількості негативних штамів, що сформувалися навколо нього у спогадах його політичних опонентів. Цікавим є наведений З. Книшем аналіз конституційного проекту Миколи Міхновського, який вперше розглядався в статті "Конституція України УНП" в 9, 10, 11 числах журналу "Самостійна Україна" за 1957 рік. З. Книш продовжив власні дослідження, результатом яких стала низка праць, присвячених діяльності М. Міхновського: "Військова діяльність Миколи Міхновського", "Деякі думки М. Міхновського про націоналізм", "Микола Міхновський і вибори до Четвертої Думи", "Відозва УНП з приводу російсько-японської війни" [12-18]. Наукова спадщина З. Книша стала основою для багатьох наступних праць із дослідження діяльності М. Міхновського.

Досить інформативною є стаття Віктора Андрієвського "Микола Міхновський (нарис суспільної біографії)", опублікована в 6 числі журналу "Визвольний шлях" за 1974 рік [19]. В. Андрієвський, будучи особисто знайомий із М. Міхновським, спробував висвітлити основні аспекти його активної діяльності. У статті розкрито нові факти із біографії М. Міхновського, його ролі у формуванні Української народної партії, "Оборони України", титанічні зусилля з формування українського війська в роки революції, політичної роботи в часи Гетьманату та Директорії. Проте вона має суттєвий недолік – слабку джерельну базу. Практично всі висновки автор будує на власних спогадах чи спогадах інших учасників подій, таких як: Ю. Колард, В. Євтимович. Головні ідеї статті В. Андрієвського

тісно перегукуються із висновками вже згаданої роботи П. Мірчука "Микола Міхновський: Апостол Української держави".

Для пізніших досліджень вчених української діаспори характерним є відступ від ідеологічних штамів і спрощень, ґрунтовніший науковий підхід. Цим, зокрема, вирізняється праця О. Стовби "Матеріали до історії роду Міхновських" [20]. Автор, зважаючи на велику роль М. Міхновського як "творця модерної української державної ідеології", присвятив власне дослідження історії його роду.

Загалом, незважаючи на певні недоліки, що спостерігаються у більшості праць дослідників української діаспори, ці наукові доробки становлять велику цікавість, зважаючи на їх інформативність, насиченість фактичним матеріалом. На особливу увагу заслуговує аналіз оцінок та висновків до яких сходяться науковці, які працювали в часи гострої політичної конфронтації.

1. Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Відень, 1924 – 1925. – Кн. 5.
2. Борис Р. Тарасівці: Розвиток українського самостійницького руху // Дажбог. – 1935. – № 2,3,4.
3. Борис Р. Микола Міхновський в дореволюційний час. – Львів, 1936.
4. Євтимович В. Військо іде. Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві. – Львів: 1937.
5. Коковський Ф. Микола Міхновський і література // Назустріч. Двомижневик. – 1937. ч. 12. – 5 червня.
6. Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923. В 2-х т.: – К.: Телпора, 2002. – Т. I: Доба Центральної Ради.
7. Крип'якевич І., Гнатювич Б., Стефанів З. Історія Українського війська. Від княжих часів до 20 років ХХ століття. – Львів: Світ, 1992.
8. Падалка М. Виступ Полуботківців 4-6 липня 1917 р. в м. Києві: На фоні політичної ситуації того часу. – Львів: Діло, Б.р.
9. Міхновський М. Видавництво культурно-освітньої референтури головної управи УНО в Німеччині. – Київ: б/р.
10. Мірчук П. Відродження великої ідеї. – К.: Українська видавнича спілка, 1999.
11. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол Української держави. – Філадельфія: Товариство студентської молоді ім. М. Міхновського, 1960.
12. Книш З. Деякі думки Миколи Міхновського про націоналізм // Самостійна Україна. – 1976. – Ч. 3-4.
13. Книш З. Микола Міхновський і вибори до Четвертої Думи // Зіновій Книш. Так перо пише... Вибрані статті. – Торонто, 1965.
14. Книш З. Відозва УНП з приводу російсько-японської війни. // Самостійна Україна. – 1976. – № 9-12.
15. Книш З. Військова діяльність Миколи Міхновського // Самостійна Україна. – 1958. – Ч. 1-2. – № 13-14.
16. Книш З. Конституція України в проекті Української Народної Партії // Самостійна Україна. – 1957. – № 10.
17. Книш З. Конституція України в проекті Української Народної Партії // Самостійна Україна. – 1957. – № 11.
18. Книш З. Конституція України в проекті Української Народної Партії // Самостійна Україна. – 1957. – № 12.
19. Андрієвський В. Микола Міхновський (нарис суспільної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – Кн. 6 (315).
20. Стовба О. Матеріали до історії роду Міхновських // Український історик – 1983. – № 2.